

SEĆANJE

MILAN KANGRGA

KANT-HEGEL: "POTREBA I ZADATAK FILOZOFIJE"¹

Rezime: Na specifični predavački način, u diskursu koji nosi sve karakteristike erudicije, filozofske dubine i šarma jedne velike univerzitetske, intelektualne i humanističke karijere, autor još jednom iz temelja preispituje bit spekulativne misaone pozicije filozofije njemačkog idealizma. Bit te pozicije u ovom tekstu osvjetljava se iz problematizacije misaonog odnosa Kantove filozofije i izgradnje spekulativnog stanovišta u ranom Hegelovom "Spisu o razlici". Ta problematizacija omogućava autoru da još jednom, do radikalnih misaonih konzekvencija, zaoštri vlastito razumevanje mogućnosti konfrontacije filozofije i spekulacije

Kolegice i kolege,

ja vas pozdravljam, i drago mi je što imam priliku održati vam ovo predavanje na temu Kant-Hegel. Ne moram vas uvjeravati i posebno naglašavati, jer ste vi neke stvari na ovu temu već prethodno odslušali, kako tu nije nipošto dovoljno jedno jedino predavanje, jer su tu na djelu mnogi složeni problemi pred nama, ali ću se zato potruditi da se u svom izlaganju zadržim bar na nekim bitnim problemima o kojima vam želim danas govoriti.

Nakon kraćeg uvida u Kantovo postavljanje problema, težište želim staviti na jedan od bitnih problema Hegelove filozofije, a to je pitanje što ga sâm Hegel postavlja i glasi: *Potreba i zadatak filozofije?* Za tu temu donio sam sobom prvu objavljenu Hegelovu knjigu pod naslovom *Differenz des Fichte'schen und*

¹ U znak sjećanja na nedavno preminulog profesora Milana Kangrgu i s zahvalnošću za nesebičnu pomoć i podršku koju je pružao u etabriranju studija filozofije na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu objavljujemo jedan odjeljak iz njegove knjige «Klasični njemački idealizam». Knjiga se pojavila nekoliko dana poslije njegove smrti u izdanju Filozofskog fakulteta u Zagrebu (FF press) i čini redigovani tekst predavanja što ih je autor držao studentima filozofije na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, u ljetnjem semestru akademske 2006/07. godine.

Ovdje smo odabrali šesnaesti završni odjeljak knjige, nastao na temelju predavanja održanog na posljediplomskom studiju filozofije na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, subota 12. 05. 2007. – prim. M. A. Perović

Schelling'schen Systems der Philosophie iz 1801., dakle “Razlika između Fichteova i Schellingova sistema filozofije”. Zašto baš ta knjiga, u čemu i čime je ona posebno interesantna za taj problem!? A ujedno: čime je ona toliko značajna pored mnogih drugih, pa čak i tzv. glavnih i poznatih Hegelovih djela? Naravno, u cjelini njegove filozofske misli.

Evo, zašto ja upravo to naglašavam? Zato jer je Hegel, tu na prvih dvadesetak stranica ovog spisa, na temelju kojih ja pravim *razliku* između *spekulacije* i *filozofije*, *par excellence* *spekulativni mislilac*, i — to moram reći otvoreno — on je pod utjecajem Fichtea i svojega prijatelja Schellinga, a poslije toga imamo kod njega neke druge stvari zbog kojih onda tvrdim da Hegel ide drugim putem. Evo, to sam odmah htio pokazati, zato jer smatram da je to vrijedno za postavljanje jednog bitnog problema. A drugo, budući da mi to naravno ne možemo iscrpiti u jednom predavanju, naročito ne Hegela, ali ni Kanta, ja sam donio, za vas koji to već znate — ali zašto se to ne bi pokazalo — ja sam tu za moj prijevod *Fenomenologije duha* napisao opširniji predgovor “Hegelov filozofski sistem”, gdje će se uvidjeti kako je tu već sve obuhvaćeno. To je preštampano i u mojoj knjizi *Hegel-Marx*, gdje ima i drugih članaka i rasprava o Hegelu, pa time vama i sebi olakšavam posao da vas uputim i da vam ukažem za cjelinu Hegelove filozofije.

Mi ćemo se, dakle, najprije ukratko zadržati samo na općim, bitnim momentima Kantove filozofije, a za Hegelovo predavanje odabrao sam jedan problem koji je općenito značajan i bitan, a posebno za Hegela, gdje on govori o *potrebi i zadatku filozofije*. Tu je vrlo interesantno, naravno, vidjeti u čemu Hegel vidi tu “potrebu filozofije”, mi bismo rekli potrebu *za* filozofijom, pa onda i njezin zadatak. Tako da ćemo onda i ovo predavanje usmjeriti samo na taj ključni problem. Pri čemu, naravno, već je u tome sadržano mnogo toga gdje se vidi i domet, a mogli bismo reći, i granica Hegelove filozofije i spekulacije.

Dakle, što se Kanta tiče, mi ćemo se zadržati na nekim bitnim momentima. Kant je rođen 1724., umro je 1804., dakle živio je 80 godina; njega možemo smatrati utemeljiteljem ili pretečom onoga što se naziva “klasični njemački idealizam” ili “klasična njemačka filozofija”. Rodio se, kao što znamo, u Königsbergu i tamo je proveo čitav život. Za njegovu misao, za njegovu filozofiju možemo kazati, da se tu nalazi upravo — kad gledamo čitavu historiju filozofije — jedna *radikalna, revolucionarna prekretnica* u filozofiji, u mišljenju uopće! Pri čemu onda Kant tim svojim *obratom* omogućuje svojim nastavljačima, Fichteu, Schellingu i Hegelu, da produbljuju njegove stavove, čak ukazujući na njegove granice, ograničenosti. To čini već Fichte, ali kasnije također Schelling i Hegel. Ali, ovdje sad kod Kanta govorimo o prekretnici u *čitavoj historiji filozofije zapadnog svijeta*, koja naravno, ta filozofija, ima početak u *starogrčkoj* filozofiji.

Kad kažemo *radikalni i revolucionarni obrat*, misli se ujedno na ono pred-revolucionarno i revolucionarno razdoblje druge polovice 18. stoljeća, u kojem je,

da tako kažemo, idejno pripremljena *Francuska revolucija*. Ja stalno ističem, pa ću i sada istaknuti, da *ni Kanta ni klasične njemačke filozofije ne bi bilo bez Francuske revolucije!* To je bio jedan jako velik poticaj, upravo *prevratni misaoni poticaj* za sve te mislioce, tako da svi oni ističu upravo to. Već sâm Kant naglašava da je bitni poticaj dobio od svih tih previranja, neposredno pred *Revoluciju* ili poslije, također i za vrijeme nje, pa to ide sve do Hegela, u njegovoj *Historiji filozofije*, III. svezak, gdje on govori o svim svojim neposrednim pretečama, Kantu, Fichteu, Schellingu, pa iz skromnosti isključuje sebe, ali naglašava taj poticaj dobiven od *Francuske revolucije*, pa kaže da su to za njega *revolucionarni mislioci*, u tom kontekstu. A sad ja dodajem svoju tezu: zato poslije toga nema više takvoga misaona zamaha, pazite, poslije klasične filozofije, sve do danas, može se reći, filozofija je bila jedan misaoni pad. Klasična filozofija je bila apsolutni vrhunac, jedinstven u svijetu. Ne znam hoće li se to ikad više dostignuti, ali ostavimo to pitanje budućnosti! Uglavnom, taj bitni *revolucionarni poticaj* jeste taj da se ta filozofija, kako bi se sad reklo za Kanta — kako je Marx kazao za njega: “teoretičar Francuske revolucije” — *pretvara u revolucionarnu misao*. Tako da čitava klasična njemačka filozofije jest zapravo revolucionarna misao, naročito naglašeno već s Fichteom, koji to onda produbljuje do posljednjih konsekvencija.

Dakle, s Kantom ćemo se zadržati samo na nekim bitnim, odlučnim momentima za ovo naše predavanje, a to su, mogli bismo reći, tri-četiri momenta, ali da ne shvatimo to kao jedino što bismo trebali kazati. Ta tri, pa onda i četvrti, moment toga misaona prevrata u Kanta, jesu: *prvo*, njegov kriticizam; *drugo*, transcendentalizam; *treće*, Kantovo ključno pitanje, *jesu li i kako mogući sintetički sudovi a priori*; to se pitanje dosta rijetko shvaća jer time Kant dovodi spoznajno-teorijsku problematiku od Descartesa do sebe do posljednjih konsekvencija i *prevladava spoznajnu teoriju*. Svi oni koji nakon toga, pa onda čak i nakon klasične filozofije, iz Kanta žele unatrag napraviti *spoznajnog teoretičara* — to je *apsolutni promašaj!* Kant više nije bio spoznajni teoretičar, on se samo bavio tim bitnim problemom, i razriješio ga je svojim odgovorom upravo na to pitanje: *jesu li mogući sintetički sudovi a priori?* Pri čemu odmah nasljeđuje Leibnizov odgovor empiristima s onim “ništa nije u razumu što prije toga ne bi bilo u osjetu i iskustvu”, gdje Leibniz odgovara: *nisi intellectus ipse*, tj. “osim intelekta samog”. Pazite, ovo “osim intelekta samoga”, to je Kantovo insistiranje na pojmu *razuma*, koji upravo *omogućuje* iskustvo i spoznajnu, i tako dalje. Dakle, to bi bio treći moment. A za četvrti bismo mogli staviti, kao taj epohalni obrat, Kantovo — prvo u historiji filozofije — *isticanje pojma primata praktičkog uma*. Ako pratite čitavu historiju filozofije, naravno, od Aristotela, onda ćete vidjeti da čitava ta historija ističe *primat teorije*.

Pri tome ja tvrdim — a to je nešto žalosno ili bar upitno: *čitava historija filozofije ne poznaje pojam prakse zato jer nastavlja starogrčki pojam praxisa!* Praxis je samo jedan od onih četiriju momenata — imamo: *prâxis, poïesis, téchne*,

theoría, pri čemu *theoría* ima primat, i tako dalje, a pojam *praxis* podrazumijeva takozvano *su-odnošenje pojedinaca u polisu*, u ekonomskoj, političkoj i moralnoj dimenziji. Dakle, samo to, ali o *praksi* tu nema ni govora. To je, dakako, interesantno. A onda još i ta *teoría* koja se misli i određuje bitno s *onu stranu* te iste *prakse*, koja se više uopće niti ne imenuje, da tako kažemo, sve do Kanta. Međutim, i on sâm još uvijek uzima pojam praktičkoga u tom moralnom, etičkom smislu. Ali, sa svojim bitnim pojmovima on je već s *onu stranu* toga određenja, naročito i prije svega svojim pojmom *spontanosti*!

Pri tome, pazite, imamo sada prvi puta u historiji filozofije slučaj da nekomu uopće, da kažemo, jednom filozofu, padne na pamet to da bi rekao, nakon čitave te tradicije, od starogrčke filozofije, ovo — *pojam primata praktičkoga uma*. To je dakle bilo gotovo nečuveno. A nečuveno je ostalo i za sve njegove nastavljače, pa onda kad gledate drugu polovicu 19. stoljeća, takozvane *novokantovce*, oni kao da nikad nisu ni čuli za *pojam primata praktičkog uma*, nego svode etičko-moralnu problematiku na ono, što bi Kant nazvao, na sferu *bitka, Sein*. Te filozofe najviše je smetalo ono Kantovo *Sollen, trebanje*, što je bio atak na čitavu dotadašnju metafizičku zgradu, sve do njegova vremena.

Zato, kad nam netko danas veli da će “metafizički utemeljiti etiku”, onda to stavite na stranu i recite, ‘fala ti lèpa, nemaš pojma o tome’ idemo dalje. To “metafizičko” kao *osnova etike*, to možete čitati u stavovima današnjih etičara! To je gotovo kao da ti ljudi nikad nisu čitali te stvari. A da ne govorimo, Fichte-Schelling-Hegel, koji onda temeljito idu dalje u produbljenje ove Kantove teze. A čak su i iz Marxa neki “marksisti” pravili spoznajnog teoretičara. Bože dragi, pa to su nevjerojatne stvari!

Što se sad tiče tih četiriju momenata, onda tu, da to kažemo grubo, imamo takoreći *dva Kanta*. Kant je u svojim počecima, dok je bio profesor filozofije, bio pod utjecajem svoga učitelja *Christiana Wolfa*. Christian Wolf živi od 1679. do 1754., i njegova *školnička filozofija*, bila je osnova za Kanta kao profesora filozofije sve do njegove *Kritike čistoga uma* koja je izišla 1781. Sad kad to kažem, onda se mora odmah naglasiti ovo: kad govorimo o klasičnoj njemačkoj filozofiji, njezin je početak upravo ta godina 1781., a završetak je Hegelova smrt 1831. Kad to zaokružite, onda je to točno 50 godina epohalne misli koja se više nikad nije ponovila, a pitanje je hoće li se taj vrhunac ponoviti. Dakle, neki to čak skraćuju na 40 godina, s obzirom na to da je Hegel svoje glavno djelo, *Logiku*, izdao još 1812. Ali, s obzirom da je Hegelova *Filozofija prava*, jedno od ključnih djela njegova cjelokupnog sistema, a ona izlazi 1821., onda treba to razdoblje povući zaista do Hegelove smrti, pa onda tu spada i *Enciklopedija*, čije je posljednje izdanje bilo 1830, dakle, godinu dana prije njegove smrti. Sve u svemu, to razdoblje od pojave Kantove *Kritike čistog uma* do Hegelove smrti traje 50 godina. I sad, zaista se ne sjećam da bi poslije toga nešto bilo na tome nivou!?

Kant je dakle u početku pod utjecajem *Christiana Wolfa*, međutim, koliko god taj Wolf nije bio velik, originalan mislilac, u rangu jednoga Kanta,

recimo, i kasnije, on je vrlo zaslužan za *njemačku filozofijsku terminologiju*. To je Wolf stvarao, i to je — ja sam to onda naglašavao — bilo nešto vrijedno i značajno. Pazite, imate u novovjekovnoj filozofiji, od Descartesa do Kanta, recimo, dva pravca, imate *empirizam* i *racionalizam*, i tu imate pojam *ratio*. Pazite, pojam *ratio* tu je identičan s *intellectus*. I ti ga filozofi baš i ne razlikuju. Nego, kad bismo išli na bitno određenje, onda bi taj *intelekt* bio u prvom planu, pa bi se onda taj *racionalizam*, kao pravac, trebao zvati “intelektualizam”, a zovu ga “racionalizam”. Pa, onda im je značajniji čas *ratio*, čas *intelekt* itd. A onda Wolf uvodi prvoklasnu razliku između *intellectus* i *ratio*: *intellectus* je *razum*, a *ratio* je *um*, dakle, njemački, *Verstand* (razum) i *Vernunft* (um). A to je vrlo važno, jer se tek sada, već s Kantom, a onda i kasnije, naročito s Fichteom i dalje, insistira upravo na ovoj bitnoj *razlici* između razuma i uma, pri čemu um ne preuzima na sebe samo rang one tzv. *samosvjesne* pozicije, nego dobiva i *slobodarski karakter*. Tako daleko da je um uzet kao — to Fichte naglašava — kao *bitno praktički*, preuzima na sebe “stvaranje svijeta”, naročito u daljnjem kontekstu same klasične filozofije.

No, ovdje sad treba naglasiti nešto što je vrlo interesantno, i tu se obično nekako prelazi preko toga, premda je poznato i u historiji filozofije, na primjer, da Kant piše kritiku *čistoga razuma*, “Kritik des reinen *Verstandes*”, a ne “Kritik der reinen *Vernunft*”! Dakle, on piše kritiku čistoga *razuma*. Njega je za to ukoravao njegov učenik i nastavljajući Fichte, ali, naravno, ne samo zbog toga. Pazite, čitajte *Kritiku čistog uma* pa ćete stalno nailaziti na ono njegovo “radnja razuma..., radnja razuma...” To je užasno smetalo Fichtea, pa veli, kakva sad “radnja razuma”, a razum je *već uzet* kao eminentno teorijski organ spoznavanja!? Ali Kant dolazi tek u toku rada do pojma *uma* jer ga cijela problematika dovodi do toga da mu *um daje principe* za ono što *razum sintetizira*, pa je zapravo dobro mišljeno to da je on ostao na pojmu razuma, jer ovaj *intelekt kao razum* jeste zapravo ono na čemu Kant insistira *da bi došao do pojma predmeta*. Što stoji iza predmeta, pita on ove metafizičare. Vi govorite o predmetu, a kako ste došli do njega? To je prvo pitanje o ovim *sintetičkim sudovima a priori*.

Prema tome, Kant je zapravo dosljedan u tome da piše kritiku čistoga *razuma*, i nije trebao baš stavljati kritika čistoga *uma*, jer do toga je došao, da tako kažemo, tek kroz rad na tekstu svojega djela, koje ga je učinilo slavnim, kad mu je zatrebao *um*, pa već u toj *Kritici čistoga uma* on ima u vidu i svoju kritiku *praktičkog uma*. Neke interpretacije dobro ukazuju na to — nisu baš česte, dosta rijetke, ali su nagoviještene vrlo jasno — da time Kantov *pojam razuma dobiva utemeljenje*. To je kasnije Hegel naglasio kako je “Kantovu pojmu razuma kumovao um”. Što to znači? To je prije svega ono praktičko! Praktičko mu prethodi teorijskom, da bi mogao teorijski filozofirati. Fichte je to onda doveo do kraja rekavši, pa *um je po svojoj biti praktički*. Kant je dakle bio dosljedan *intelektu*, što ga Wolf prevodi s “*Verstand*”, razum, i vrši kritiku razuma, samo što

do uma dolazi naknadno! Međutim, onda naknadno stavlja čak i naslov svoje knjige: “*Kritika čistoga uma*”!

Međutim, sad kad govorimo o tome, da je, recimo, taj pojam *kriticizma* u Kanta jedan od bitnih momenata, onda treba odmah uvidjeti da Kant kreće s pojmom *kritike*, i to stavlja u naslov triju svojih glavnih djela — *Kritika čistoga uma*, *Kritika rasudne snage* (ili moći suđenja) i *Kritika praktičkog uma*. To nije bilo nipošto uobičajeno u historiji filozofije, insistirati na *kritici*! A, gledajte što Kant hoće time reći, to je njegova — to ćete naći u njegovoj *Kritici praktičkog uma* — primjedba: pa kakvo je to filozofiranje koje već unaprijed uzima sve zdravo za gotovo, a ne pita, *kako je to moguće!*? Pa je Kant onda sve metafizičare i čitavu filozofiju do svojega vremena pitao za pojam *predmeta*! Kako ste došli do *predmeta*? Pa, nije to nešto naprosto dano! A onda nalazi — upravo to je pitanje onih *sintetičkih* sudova — da iza toga stoji *razum*, dakle, *subjekt* — ali *subjekt spoznavanja*. Pazite, subjekt ali samo kao subjekt spoznavanja! Njegov učenik Fichte odmah ga tu kritizira, jer, pazite, kad Kant govori o *transcendentalnoj apercpciji* — ono, “Ja mislim” — onda ćete to naći već i kod Descartesa, naime, ono čuveno: *Cogito ergo sum*. A što je to? Ništa drugo nego: *Mislim, dakle jesam*. Ja mislim. Time je i Kant počeo i naglasio da ovdje imamo posla sa *samosvijesću*! Fichte ga onda korigira i kaže: Dragi Kant, nisi smio na tome zastati, jer si time još uvijek na poziciji jednog Descartesa. Trebao si reći: *Ja, Immanuel Kant, mislim...* pa onda dalje, iza toga, biva sve mnogo jasnije i temeljitije rečeno.

Što Fichte time hoće dobiti? Hoće dobiti *ne samo spoznavalački subjekt*, ono Ja, nego *čitava čovjeka*. Čovjek u totalitetu svojeg života stoji iza toga — *ja Kant*, dakle, kao *konkretno ljudsko biće*. To Fichte kritički primjećuje Kantu kao ono bitno! Dakle, to je tu kod Kanta još u igri: subjekt spoznavanja stoji *iza* predmeta da bi predmet uopće bio *moguć*. Pojam razuma ovdje ne igra nikakvu drugu ulogu nego, što bismo rekli, *sabiralački* posao oko pojedinih *osjetilnih podataka* da dođemo do predmeta. Ne možete za stol — na pitanje: Što je stol? — reći: to je nešto zeleno, okruglo, četvrtasto, tvrdo itd. jer ima još puno toga ima, npr. na četiri noge... Pa na četiri noge hodaju životinje, pa i mi nekada... [smijeh u publici] No, dobro, dobivamo li mi time *stol* kao *predmet*? Nipošto!

Prema tome, da bi se dobilo predmet, da bismo dobili konkretan predmet, razum sintetizira, skuplja, sabire osjetilne, te takozvane empirijske podatke, da bi se došlo do pojma predmeta, pa onda znam: “stol”, *sve* je unutra *sadržano* što *sačinjava* jedan stol. Dakle, to je za Kanta posao intelekta, razuma, *Verstand*, i tu je on učinio taj korak dalje. Pazite, ono najbitnije pri tome je ovo: to se onda u Kantovoj filozofiji imenuje prvi puta, jer toga nije bilo prije njega — *predmetnost predmeta*, *Gegenständlichkeit des Gegenstandes*, a ta predmetnost je zapravo *bit predmeta*. To imate dobro izraženo i u našem jeziku, zar ne? Mi imamo prvoklasni filozofijski jezik a nismo to znali, no, to je drugi problem... *Predmetnost predmeta* znači, pazite sada, ja ću vam kazati tko je to *naglasio*, a to je već implicirano.

To je bio Herbert Marcuse u svojoj raspravi “Vom Begriffs des Wesen” (“O pojmu biti”)! Marcuse je ukazao na ovu, po njemu, *revolucionarnu* notu Kantove filozofije, već u početku, s ovim pojmom *predmetnosti* predmeta, gdje pita za *bit* predmeta, a to znači, za *mogućnost* predmeta. Pazite, *bit* = *mogućnost*! I to je Marcuse eksplicitno izvukao u toj raspravi, koja je vrlo interesantna, tako da vam to preporučujem, to je prvoklasno uočeno, kad govorimo o *biti* nečega, govorimo o njegovoj *mogućnosti*.

Sad tu dolazimo odmah do onoga što sam pokušao napraviti, a to je *razlika između spekulativne i filozofske pozicije*. Jer pitati za *mogućnost* predmeta, možemo doduše kantovski, a možemo i spekulativno. Kant je na to odgovorio spoznavalački, a možemo i spekulativno. *Po čemu je taj predmet moguć?* Ne samo sabiranjem ili razumskim sintetiziranjem osjetilnih podataka — nego: *taj stol jest po stvaranju*, tj. mora ga stolar napraviti! Razumijete!? Pa mu onda nije dovoljan Kant sa svojim spoznavalačkim subjektom ili razumom da bi nam rekao *po čemu taj stol jeste moguć*. Nije moguć *po mojoj spoznaji* nego *po stvaranju*, po tome da ga stolar mora napraviti! Prema tome, na pitanje, po čemu je nešto moguće, odgovor je u osnovi — *po produkciji, po proizvođenju!* Prema tome, kad govorimo o *predmetnosti* predmeta, govorimo o njegovoj *proizvedenosti*. Ali, *ne samo* spoznavalačke proizvedenosti nego *faktičke, zbiljske*, a možemo upravo kazati — “materijalne”.

Dakle, tu leži razmeđe onoga što se naziva filozofija i spekulacija. Spekulacija uvodi pitanje, *po čemu nešto jest*, ali ne više samo u horizontu spoznavalaštva, nego ujedno u horizontu *proizvedenosti kao mogućnosti*. Pa, prema tome, mogućnost predmeta leži u njegovoj proizvedenosti ili točnije rečeno: proizvodljivosti, tj. proizvedenost predmeta leži u njegovoj mogućnosti ili moći proizvodnje po čovjeku. Zato na tome još odlučnije insistiraju već Fichte a onda i Schelling.

Kant, naravno, do toga još ne dolazi, ali njegova je velika zasluga što je apostrofirao i ukazao metafizičarima da ne mogu govoriti o predmetu, a da ne pitaju po čemu je on spoznavalački moguć. Dakle, to je problem onoga njegovog stava, jesu li i kako mogući *sintetički sudovi a priori*. Razum omogućuje, po subjektu spoznavanja, to da imamo predmet! *To je predmetnost predmeta u Kanta!*

Dakle, rekli smo da je već Leibniz ukazao Kantu put, kako će doći do odgovora na svoje bitno pitanje, ali samo *za razrješenje spoznajno-teorijskog problema*. Kant razrješava spoznajno-teorijski problem, i to je njegova veličina. Ali, nije samo to jer je on išao ipak jako veliki korak dalje, jer, recimo, njegov pojam *spontanosti* već je jedan spekulativni pojam pa ga nigdje u historiji filozofije nećete ni naći, u tom smislu, kako ga on određuje. Dakle, ovo, “osim intelekta samoga”, *nisi intellectus ipse*, što Leibniz odgovara Lockeu i empiristima, to je naime bila osnova i početna točka cjelokupne Kantove teorijske misli,

upravo s tim isticanjem sudova *a priori*, koji počivaju na ovom “intellectus ipse”, sâm intelekt, a sintetički sudovi potvrda su toga Leibnizova stava, koji dakako omogućuju ne samo iskustvo, nego i spoznaju, kao takvu, *unutar* spoznajno-teorijske dimenzije. Traganje za kartezijskom i racionalističkom metodom, to znamo, *Discours de la méthode*, čime se muči već Descartes, ide se, dakle, na ono poznato: *metoda istinite spoznaje*, a što je bilo završeno Kantovim dosljednim provođenjem i razrješavanjem te spoznajno-teorijske linije postavljanja pitanja, koje se onda izražava poznatom, takozvanom definicijom istine kao *adaequatio rei et intellectus*, podudarnost stvari i intelekta. To je, sad ću reći, *par excellence* spoznajno teorijsko-metafizička definicija istine, koja je moguća samo uz *pretpostavku gotova svijeta*. A kad kažete “gotov svijet”, onda je to *contradictio in adjecto*. Nema gotova svijeta zato jer je svijet povijesno događanje, proces! Pazite, spoznajna teorija svojom definicijom istine ostaje u horizontu metafizike. Podudaranje stvari i intelekta moguće je samo onda ako imamo po Bogu stvoren svijet ili u smislu Spinozinoga *Deus sive natura*.

Pri tome onda uvijek upućujem na sljedeće: ako hoćete naći u čitavoj historiji filozofije do kraja, klasično, dovedenu *metafizičku* poziciju, onda čitajte Spinozinu *Etiku*. To je prva klasa! Nitko nije toliko konsekventno, do posljednjih konsekvencija, doveo metafizičku poziciju *gotovosti* svijeta, jednom zauvijek i dokraja. Pa čitajte, recimo, tamo neke stavove Spinozine — on se čak ruga kad se govori o *vremenu*, kakvom vremenu?! Metafizika nikad nije dospjela do vremena — to zapamtite! — do bilo kojeg karaktera vremena. Ona ima posla samo s vječnošću.

Da, imate to Hegelovo, toga se uvijek sjetim, to je stranica 273 *Jenske realne filozofije*, u izdanju Felixa Meinerera: “Vječnost je misao vremena.” Pazite dobro, zapamtite to, pronađite, dakle, u ovom Meinerovu izdanju, 273. strana, to su previdjeli svi ovi tzv. filozofi, pa onda i dalje nitko ne vidi. Kad netko danas meni govori o vječnosti, od koje će doći do vremena, onda je to prava metafizička brbljarija! Znete tko ponavlja tu tezu? Martin Heidegger na 19. stranici *Sein und Zeit*-a: “Vremenitost je uvjet mogućnosti povijesnosti”. Pazite, strana 19, *Sein und Zeit*, a u našem prijevodu ne znam točno stranicu, naći ćete. Pazite, to znači da je Heideggeru vremenitost spala s neba! A onda je poslije, pred smrt, zaista rekao, samo Bog nam može pomoći... Pa njemu je onda Bog jedino i mogao pomoći! [smijeh u publici] Upravo obrnuto: *povijesnost je uvjet mogućnosti vremenitosti*. To vam je Hegel rekao, a Heidegger to nikad nije ni našao. Pazite, ja ću sad biti jako bezobrazan, jer je Heidegger bio bezobrazan, pa je za Hegela rekao da je ostao u određenju pojma vremena na *Aristotelovim* pozicijama. A, znate kako je Aristotel odredio vrijeme? To je ono *prije, sada i poslije*. Pa se može brojiti. A Aristotel nije imao pojma o *vremenu*, kao što nema pojma o *historiji*, a da ne govorimo o *povijesti*! Povijest je *moderna* kategorija. Dakle, Heidegger je tu upravo bezobrazan, a nije ni pročitao Hegela! A da i jest, ne bi to ni razumio, jer

to je *spekulativna* misao, a Heidegger nikad nije dospio do spekulacije. Ako ne vjerujete, onda čitajte te njegove filozofske kalambure!

Dobro, sad smo otišli malo predaleko. No, kad je riječ o *kriticizmu*, vidjeli smo da upravo Kant svojim *kritikama* insistira na preispitivanju, da tako kažemo, svega onoga o čemu ćemo govoriti. Pa tako onda imamo *kritiku čistoga uma*, imamo *kritiku praktičkog uma*, *kritiku rasudne snage*... *Kritika* je tu osnovni princip sâme mogućnosti filozofiranja. Pa, naravno, ako vi sad postanete kritičar općenito, bilo u Hrvatskoj ili negdje u ovim krajevima, ali ne samo tu, onda niste više kantovac, nego ste neprijatelj države, i zemlje, naroda. Ja sam bio čak *neprijatelj hrvatstva*, *Hrvata*, i cijele hrvatske historije, i tako dalje, jer sam postavio neka pitanja. A ne smijete postavljati pitanja! Nemojte biti kantovci u smislu postavljanja kritičkih pitanja. Budite... — njemački se to veli, “glajšaltovani”. Ja uvijek dajem savjete, pa evo onda i vama, vi ste mladi ljudi, za vašu buduću karijeru ili egzistenciju, i tako dalje: budite i ostanite dosljedni desničari, onda ćete uspjeti u životu, onda ćete profitirati, bez obzira tko je sad na vlasti, jer na vlasti su zapravo uvijek samo desničari. Nemojte misliti da je Račanov SDP neka ljevica! I on je desničar. Dakle, budite u skladu s ovim što se kod nas događa, a to vam je — uporno desničarenje. Ne morate se, doduše, složiti s Kangrginom tezom da je čitava klasna historija desna. Ali sve što je bilo lijevo, što je iskakalo, to su sjekli, stavljali na lomače, u zatvore... To je ono što je svagda bilo malo “neprimjereno” postojećemu, to je bilo sumnjivo. To su bili ljevičari. Zato nemojte biti ljevičari, živite normalnim, finim desničarskim, našim “domaćim”, hrvatskim životom... Dakle, ukratko, budite desničari! [smijeh u publici]. Dobro, to je moj savjet. Vi se toga baš i ne morate držati, ako ne želite, ali onda — tko vam je kriv!? [smijeh u publici] Da! Pazite, ja vam govorim iz vlastitog iskustva, nije to sad samo neko “kantovsko pitanje”...

Evo, ja ću sada — s obzirom na taj stav — navesti, da ne mislite da Kangrga izmišlja, Kantov stav koji potvrđuje ovo što smo sada govorili, s obzirom na taj pojam *kritike*: “Suprotno je svim osnovnim pravilima filozofijskoga postupka...”, kaže Kant, “da se ono o čemu tek treba odlučiti, da se unaprijed prihvati kao riješeno.” Pazite dobro! Pa to je inače *dogmatizam*, to je *dogma*. Tu jedino *teologija* ima pravo na to. Tu postoje te dogme, dogmatizam, i toga se onda čvrsto treba pridržavati. Ali to nema veze s filozofijom, to jest prije svega, s Kantovom filozofijom, pa stoga *sva tri* Kantova djela nose naziv “kritika”, i tako dalje. Utoliko se onda *pravi* Kant nalazi, da tako kažemo, upravo u tom kritičkom preispitivanju svega što će se misliti, interpretirati, provoditi, i tako dalje, naravno, konsekvntno, do kraja.

Sad ne bismo više smjeli ići dalje s Kantom, nemamo vremena, moramo još doći do Hegela! Eto, vidite, napišeš knjigu o vremenu i sad ne znaš što je vrijeme... Pa, to nije način!

Dobro, tu treba ipak kazati ovo: za pravo razumijevanje ne samo ove tvrdnje o kojoj Kant govori spoznajno, ne samo to, nego i ovo što smo naglasili

s pojmom *transcendentalnoga*, vi kao filozofi nemojte sebi dopuštati, molim vas lijepo, pojam transcendentalnoga čuvajte i mislite *samo* u kantovskom smislu. Čak ovi “dečki” koji dolaze iza Kanta — pazite, Fichte za sebe i svoje stanovište veli “transcendentalni idealizam”, pa onda, poslije čak i Schelling i Hegel, i tako dalje. Ali, spekulacija *prevladava* spoznajno-teorijsku poziciju, prema tome, pojam *transcendentalnoga* odnosi se samo na Kantovu *metodu spoznavanja*. Kant njome hoće dokučiti *domet, domašaj, granice i ograničenost spoznavnja*. To je onda ta kritička pozicija, naime, upravo transcendentalna pozicija, koja je *par excellence* kritička, ona je preispitivanje *mogućnosti*, tj. dometa i dosega, granicâ spoznavanja. Pa, znamo dobro da Kant na koncu dolazi do toga da tvrdi kako je našoj spoznaji dostupan samo ovaj fenomenalni svijet, pojavni svijet, a *stvar po sebi* nam je nepoznata, nespoznatljiva! Prema tome, pojam transcendentalnoga, to je jedino Kantovo, osim ako hoćete ići na ove “transcendentalne meditacije”, onda to možda tamo “paše”. Ali, *pojmovno* to ne odgovara, jer pod “transcendentalnim” misli se *aktivitet subjekta* spoznaje, a koliko je meni poznato, ova meditacija, to je nešto da se ja “malo smirim”, da “dođem k sebi”, pa je to onda više-manje *pasivnost*. Pa recimo, ti istočnjaci imaju pojam *nirvâne*, to je zgodno, samo to nama zapadnjacima nije baš jako primjereno, mi jako teško dolazimo do toga. Oni imaju nešto što mi nemamo, to tzv. “opuštanje”. Ja bih bio sretan da mogu malo do te “nirvâne”, ali nikad nisam mogao pa sam napustio svaku nadu... [smijeh u publici] Dobro, a vi, ako možete, onda imate “transcendentalnu” meditaciju, to je zgodno, ali to vam je ipak jedno “drveno željezo”. No, pustimo sad to!

Taj je, dakle, Kantov *transcendentalizam* u najboljim, sad možemo kazati, u najboljim tragovima novovjekovne filozofije, koja počinje s Descartesom, to jest, s njegovom metodičkom skepsom. U početku treba u sve sumnjati. Pa, to je početak zapravo *pravoga filozofiranja*, s Descartesom, koji se na početku, upravo kritički odnosi prema dogmatici, teologiji, crkvenim učenjima, i tako dalje, premda nije htio dalje zaoštravati da ne završi na lomači. Imate, u njegovim pismima, a Descartes je napisao nekoliko hiljada pisama, piše svom prijatelju u Parizu, to je bio Martin Mersenne, liječnik, kojemu piše pisma, ono što se nije usudio pisati javno da ga ne bi oni popovi dali na lomaču, kao suvremenika Giordana Bruna. Onda tamo u pismima sve objašnjava što je mislio, ovo i ono, pa u jednom pismu veli: Ma slušajte, monsieur Mersenne, kad bih ja rekao svoje pravo mišljenje o tom moralu, religiji, pa gdje bih ja završio?! Pa, moram biti malo oprezan. Dakle, nije Descartes bio baš tako bedast da bi se istrčavao.

To osnovno načelo svake *istinske* filozofijske misli ostaje uvijek iznova, možemo sad kazati, posve strano, ako gledamo odnos Kanta prema metafizičarima — baš prema metafizici — koju sâm Kant stavlja na taj način u pitanje, pa onda kasnije i takozvanog pozitivizma. Pazite, taj pozitivizam u najnovije vrijeme — to sad traje stoljeće i pol — mislim da mi je to već mozak popilo, to ide od Comtea, taj pozitivizam, i tako dalje, to su *najbanalniji metafizičari* a počinju time da se oni

bore protiv metafizike! A, što je metafizika nego počinjanje i završavanje s ovim takozvanim "gotovim svijetom". A to na svoj način počinje s onim starogrčkim filozofom Melissom, to je ono njegovo, *ex nihilo nihil fit*, iz ničega ne postaje ništa, samo iz nečega postaje nešto. Onda Hegel kaže, pa ako je ovo drugo, čemu onda treba postajati? Ako nešto već jest, ne treba postajati! Ovo *ex nihilo nihil fit*, iz ničega ne postaje ništa, *ukida postajanje!* To jest, počinje s *gotovim* svijetom. Pri tome, pazite gdje je tu veliki "zalom", pitanje i odgovor je *iz čega*, a ne *po čemu*. Pazite, čak je i jedan Aristotel pao na tome! Pa, ako je itko, onda Aristotel, imao one prvoklasne kipare i slikare, ali ipak na pitanje, iz čega je statua, on kaže: iz kamena! Pa, kako iz kamena! Kamen je vječan, milijardu godina leži tamo, pa mora ga umjetnik isklesati, iz tog gromada, da bi uopće moglo biti umjetničko djelo. Pa nije ta statua, to umjetničko djelo, ta Afroditu ili taj Apolon iz kamena, nego *po umjetniku!* Po umjetničkom stvaralaštvu! Dakle, čak jedan Aristotel tu promašuje! A pazite, ne pitam te *iz čega*, jer iz kamena može biti svašta, to, to, to i to, nego *po čemu* je nešto?! Metafizika počinje s pitanjem iz čega nešto jest, a spekulacija počinje s pitanjem po čemu?! A odgovor je — *po produkciji, po samoprodukciji, po proizvođenju, po umjetničkom stvaralaštvu*. Pa, nije statua statua zato što je iz kamena, pa može biti iz bronzne i drveta, nego zato što je *po* Praksitelu, Mironu, po Fidiji, koji su *napravili* te statue, i tako dalje.

Dakle, već je pitanje krivo postavljeno. Iz ništa, *ex nihilo*... Pitaj ti po čemu nešto jest, pa ćeš onda morati doći do sebe, da si ti taj subjekt. Pa čudno je to da u cijeloj historiji filozofije jedino taj čovjek smeta... subjekt, čovjek smeta. Stalno je stavljan u stranu kao nešto nebitno, čak nepostojeće. Pa sve drugo je prvo, samo ne on... Pa dobro, svaka čast Bogu koji je "stvoritelj", pa možemo s njim početi ako smo vjernici, ali pazite, u *Bibliji* stoji i ovo: Bog je stvorio čovjeka i svijet *na sliku i priliku svoju*, ali mu je dao razum i slobodnu volju. Prema tome, to ovisi o nama, s našim razumom i slobodnom voljom. Ne možete onda kriviti toga Boga, to je onda Leibniz govorio, pa nije Bog kriv za zlo u svijetu; on je stvorio najsavršeniji mogući svijet, a to što smo mi pokvareni, nije Bog za to odgovoran, zar ne!? Ali s čovjekom nikako nisu htjeli počinjati, stalno je bio nekakav "sumnjivac", pa je uvijek ostajao na marginama.

Dobro, još sam samo dužan naglasiti, ako tragate za onim što bi sad, recimo, bilo dosljedno Kantovo provođenje principa transcendentalnoga, u ovom kritičkom vidu, o kojem govorimo, onda ćete ga zaista naći do kraja dovedenog u njegovoj *Kritici praktičkog uma*. Taj princip, primijenjen na Kantovo određenje onoga što se u etici traži, što je dobro, a što zlo, ja ću vam sad pročitati taj stav, to ćete naći u pojmu određenja praktičkog uma, u njegovoj *Kritici praktičkog uma*, to je jedno prvoklasno mjesto kojim ćemo sada zaključiti ovo da možemo onda prijeći na Hegela. Pazite, tu je do kraja proveden transcendentelni princip, da tako kažemo s Kantom, u području praktičkoga, tj. etičko-moralnoga — pitanje *dobra i zla*.

Pazite, Kant se, kao i čitava historija filozofije, muči u svojoj etičkoj misli, pa i drugoj, i to, u metafizici, da odgovori na pitanje, što je i odakle dobro i zlo. Evo, Kant, na svoj način, prvi puta, na zbilja apsolutno nov način, odgovara na to pitanje: *ono dobro i zlo, odnosi se zapravo na radnje a ne na stanje osjećaja osobe*. Pa ako bi to apsolutno i bez ikakvih uvjeta imalo biti dobro ili zlo ili loše ili rđavo, ili bi se kao takvo imalo smatrati, onda bi to bio samo — pazite — *način djelovanja*. Kant kaže, *maksima volje*, tj. *princip volje*, a prema tome, *sâma djelatna osoba*, kao dobar ili zao čovjek, ali ne bilo što drugo ili stvar koja bi se tako mogla nazvati. Pazite, to je obrat! Sva dotadašnja određenja pojmova *dobro* i *zlo* polaze od nečega, da sad uvjetno tako kažemo, *izvanjskoga*, što se onda unaprijed uzima kao dobro ili zlo, čemu se čovjek treba približavati. A Kant se vraća transcendentalnom metodom subjekta na to da je o *meni* riječ. U mojoj radnji, u meni, u samom djelovanju i u rezultatu djelovanja, nalazi se ono što je dobro ili zlo.

Ako, dakle, dobro djelujem, onda radnja izlazi kao dobra radnja. Pa bismo to mogli nastaviti ovako: kad bi svi ljudi stalno činili dobro, onda bi i ovaj naš svijet bio dobar. A mi stalno činimo zlo, pa je onda i svijet zao. *Svijet* se obično uzima kao onostranost. A nije! *Svijet* je *u nama*, kao što smo mi dio svijeta. Ili, svijet je *po nama* kao što smo mi *po svijetu*. To je klasična filozofija! Na istom onom mjestu, na stranici 273. *Jenske realne filozofije* iz 1805-6. Hegel kaže: “Jedan udarac stvara ih oboje”, i čovjeka i svijet, a nisu dva zasebna — svijet tamo, čovjek tu. *Mi smo svjetovna bića i svijet je naš proizvod*.

Dakle, Kant je tu zbilja i s te strane prevratnički mislilac u smislu revolucionarnog ukazivanja na čovjekovo djelo kao njegovo, a čitava klasična filozofija ide na to da produbi ono što je Kant tu uzeo kao određenje pojmova *dobro* i *zlo*, pa će Fichte na tome insistirati, a onda će Hegel kasnije, recimo, iskazati najopćenitije određenje pojma zla. Pazite, kad to kažete, onda je to užasna apstrakcija: *podizanje partikulariteta na nivo općosti ili principa — to je zlo*. Mi to imamo onako narodski: “Ja pa ja, ja pa ja!” *Ja* sam princip, a drugi ne postoje! Podizanje partikulariteta, dakle pojedinačnosti, čak i posebnosti na nivo principa, na nivo općega, na nivo pravog života, je li! Pa onda nitko ne vidi da je, recimo, jedan *nacionalizam*, recimo, to zlo, jer je to *podizanje posebnosti na nivo principa*. Po čemu je to sad “velika stvar” da je netko Srbin, Francuz, Hrvat ili Turčin!? Pa se onda još busaju u prsa! A to je moje *posebno* određenje, ali još nisam čovjek. Čovjek se razlikuje od životinje po tome što je *pretao biti vrsta i podignut je na nivo roda*. Čovjek — kao ljudsko, univezalno biće. Pa, nisam ja čovjek *po tome* što sam Srbin, Hrvat ili Turčin. I sad, kad to kažete, onda postanete neprijatelj hrvatstva! Pa Kangrga je bio na sudu zbog toga jer “vrijeđa hrvatstvo”, jer sam rekao da je to s hrvatstvom ipak malo pretjerano, ne!? Da vas pitam, što sam ja koji sam se tu narodio? Pa i životinja se isto rađa, ali ona pripada svojoj vrsti. Pazite dobro, zamislite da sad malo j mačkici kažete, čuj ti mala mačko, ti bi

trebala postati žirafa ili lav... [smijeh u publici] Ona bi rekla, joj, pa ja to nemrem! A na čovjeka možete i morate postaviti takav zahtjev, jer vidite, i on se izlegne..., pardon, rodi se, mali Hrvat se narodi, pa onda je kao bog ili mala mačkica, pa će biti velika mačka i veliki Hrvat! E, pa neće! Mora tek postajati čovjekom! A ako mu nije dano, onda neka ostane samo Srbin, Turčin ili Francuz... ili Hrvat!

Dobro, sad mi ne možemo dalje o tome jer nećemo stići ništa kazati o Hegelu! A znate tko je kriv za to!? Sad ću odmah reći — naš pročelnik! [smijeh u publici] Da, da! Zašto se sad smijete? Vi kao pravi filozofi, morate pitati, a dobro, profesore Kangrga, pa obrazložite, argumentirajte! A, pročelnik Odsjeka je rekao meni, ti moraš održati u jednom predavanju i Kanta i Hegela! A ja sam rekao, pa dobro, ako moram, ne... i zato nisam ja kriv ako ovo ostaje nedorečeno, Veljak je kriv! Dobro, moramo se malo šaliti, ali znate što je Hegel rekao? Rekao je: *U pojmu volje leži krivnja!* Pazite, u pojmu volje! A njegova volja je ovdje ili pogođena ili nije, i neka on odgovara za to... To vam je na sudu, pitate onog Štefa, jesi ti posekel ono tamo drvo? Neee, gospon sudac, moj dedek... On, dakle, neće priznati da je on to napravio. To je *imputabilnost*, to znači da ti svojom voljom nešto hoćeš ili nećeš, i da ti odgovaraš. Pa kakve veze ima sad tvoj dedek!?

Rekli smo da ćemo se s Hegelom pokušati zadržati samo na jednom bitnom, ali zaista bitnom problemu, a to je *potreba i zadatak filozofije*, na što Hegel sad tu odgovara na svoj način. A svakako je ne samo interesantno, nego i poučno, vrlo značajno za razumijevanje kako bitne Hegelove pozicije, tako i za čitav njegov daljnji misaoni put, sve do njegove *Enciklopedije*, onog posljednjeg izdanja iz 1830., uvidjeti u čemu Hegel vidi tu *potrebu*. Pazite, kad velimo Hegel, onda mislimo — s time se vi ne morate složiti, to je moje uvjerenje, ja smatram Hegela najuniverzalnijim, najvećim filozofom svih vremena. Pazite dobro — baš kao filozof! Najveći filozof svih vremena. Svakako je interesantno gdje jedan takav filozof vidi *potrebu* za filozofijom. A onda, naravno, što je u najužoj vezi s tim, pitanje *zadatka*, koji je njezin zadatak? Potreba i zadatak — to je u najužoj vezi — u filozofiji kao takvoj.

To je, evo, u njegovu ranom spisu, zato sam ga donio, *Differenz des Fichte'schen und Schelling'schen Systems der Philosophie*, to je jedno ključno mjesto, jedno prvoklasno Hegelovo mjesto koje ja nazivam *spekulativnim*, a na koje će Hegel dati ipak samo *filozofski* odgovor. Sad pazite: "Kad iščezne moć *sjedinenja* (*Vereinigung*) iz života ljudi i kad su suprotnosti (*Gegensätze*) izgubile svoje *životno* odnošenje i zadobile *samostalnost*, nastaje *potreba filozofije*", tj. potreba za filozofijom.

Pazite sad, ako se zadržimo samo na tom stavu, tu je sad Hegel još uvijek *fichteovac*. Hegel ima u vidu Fichteov *spekulativni* stav identiteta subjekt-objekt. Ova *moć sjedinenja*, međutim, već je nešto što zavarava. Pazite, sjediniti se može nešto što je već unaprijed razjedinjeno, i točka. Pa, ne možemo ići na sjedinjavanje nečega što je već sjedinjeno. Dakle, *već* počinjemo s razjedinjenošću, je li tako!?

Hegel kaže, “kad iščezne moć sjedinjenja”, dakle, već počinjemo s nesjedinjenošću, s razdvojenošću, i kad su “suprotnosti izgubile svoje životno odnošenje...” — Hegel misli na dijalektičko odnošenje, gdje jedno drugo uvjetuje — “i zadobile samostalnost”, tu “nastaje potreba filozofije”. Evo, znači, filozofiju ćemo tražiti ili za filozofijom ćemo tragati, i trebati je — kada!? Što tu znači razjedinjenost? Ovdje je, dakle, prije svega je riječ o potrebi za filozofijom koja nastaje onda kad životne suprotnosti izgube svoje, mogli bismo kazati —prema Hegelu — normalno odnošenje, jer je život sastavljen od suprotnosti, to hoće Hegel kazati, a nije jednodimenzionalno. Dakle, kad se suprotnosti posve osamostale, na tome insistira Hegel, onda treba doći do *sjedinjenja*. To bi bila, recimo, potreba filozofije i njezin zadatak!

Dakle, ovim stavom Hegel, sad bismo mogli reći tako, ostajući još u filozofičnosti izražaja, iskazuje nešto više od filozofije. Pazite, da se razumijemo o čemu je tu riječ! Već je Fichte ukazao na to, ako govorimo o *jedinstvu*, onda je nužno već implicirano da počinjemo s *razlikama*. Pa jedinstvo je jedinstvo razlikâ. U pojmu jedinstva leži pojam razlike, različitost. Vi počinjete s razlikom da biste došli do jedinstva. Jedinstvo je mogući eventualni ili potrebiti rezultat spajanja, sjedinjenja tih razlika. Pazite, zato Fichte kaže, nemojmo početi s *jedinstvom* razlikâ, jer smo time već počeli s *razlikama* kojima je potrebno naknadno jedinstvo. Zato treba početi, sad bismo rekli, s jedinstvenim *principom* što ga on naziva identitet, a ne jedinstvo. *Identitet nije isto što i jedinstvo!*

Ako sad pogledamo tu novovjekovnu filozofiju, cijela novovjekovna filozofija od Descartsa do Kanta, pa još i s Kantom zaključno, počinje s odgovorom, s mogućim odgovorom na pitanje: Gdje je i što je *medijum* odnosa subjekta i objekta? Pazite, *res extensa, res cogitans* — stvar mišljenja i protežna stvar. Dakle, pitanje je, kako dovesti u vezu misaono s materijom, recimo tako. Zato je spoznajna teorija ostala u ne-odgovoru na svoje vlastito pitanje, to jest, jedinstvo znači da već polazimo s *razlikama*. To je Fichte uvidio korigirajući Kanta, pa je onda rekao, ne počinjati s jedinstvom razlika ili *razlikama* u jedinstvu, nego s *identitom subjekt-objekt*. Onda ćemo doći do mogućnosti i tih razlika, koje su tek naknadno omogućene.

Kant je to imao već u svom pojmu *spontanosti*, upravo to, a nije to uvidio do kraja, nego je samo naznačio. Zato mu je, pazite, pojam spontanosti izvor mogućnosti i teorijskog uma i praktičkog uma. Pri čemu je upravo sâm već naglasio kako *praktički um mora prethoditi teorijskomu*, a mislio je pod time zapravo više od nekog etički-moralo obojenog pojma praktičkoga. Mislio je već na pojam *proizvodilačkog*, ali to nije dorekao do kraja. I zato ga Fichte kritizira da nije imao hrabrosti da to dovede do kraja. A Fichte ima hrabrosti!

Ali, vidite, Hegel tu sada daje odgovor, dakle upravo *filozofski* odgovor, neprimjeren, možemo kazati, jer tu nije ostao do kraja fichteanac nego je sad baš *hegelovac*. Ali, pazite dobro, kasnije će se on vratiti natrag, pa će opet doći

na Fichteov *identitet subjekt-objekt*. Dakle, riječ je tu o odvajanju, razdvajanju, *Entzweiung*, čvrstih postalih *subjektivnosti* i *objektivnosti* — pazite ovo, to je Hegelov odgovor, njegov citat. To je cijela novovjekovna filozofija, *odnosa subjekta i objekta*. Spoznajno-teorijski odnos subjekta i objekta ne znači ništa drugo! Kako je subjektu moguće dohvatiti objekt? Eto, to je osnovno spoznajno-teorijsko pitanje, na koje nema odgovora, jer se počinje s tako različitim entitetima, da tako kažemo, da se nikada ne nalazi taj *medij*. A Fichte će pokazati, gdje je i što je taj medij! To je *Selbsttätigkeit, samodjelatnost*. Pazite, ne djelatnost, nego samodjelatnost. Zašto? Jer Fichte točno vidi, djelatna je i životinja. Životinja je čak djelatnija od nas, gledajte lava..., a samodjelatnost znači — *samosvjesna djelatnost*. To je *samo čovjek*. Samodjelatnost se odnosi na to, pa Fichte kaže, kada djelujem, *znam* ujedno da djelujem!

To je bio odgovor čak i Descartesov, onome Mersenneu, kad mu govori tamo u pismima: Kad ja kažem *cogito*, onda hoću reći, *znam da mislim*, dakle jesam. A to je pitanje koje se često izbjegava: *cogito je nivo samosvijesti, a ne svijesti*. Pazite, to je važno. Već kod Descartesa imamo nivo samosvijesti koja govori o svjesnom sadržaju kao svom predmetu, čime se onda i Kant muči sa svojom *transcendentalnom apercepcijom*. Imamo, dakle, posla s “čvrstim postalima subjektivnosti i objektivnosti te je zbog toga nužno potreban pokušaj da se ukine ta već čvrstom postala suprotnost intelektualnog i realnog svijeta”. To je Hegelov citat. Hegel je tu sad pravi filozof, a ne više spekulativac. A dat ćemo mu još jednu kritičku primedbu, on je već odgovorio na to, samo na drugi način, i to u *Filozofiji povijesti*, kad je došao do toga. O *kojoj* se to “razdvojenosti” radi — sad bismo mi tu Hegela morali pitati. On to sad hoće nama objasniti *filozofski*. A znate na što on misli? Na *klasnu* suprotnost! Na *klasnu* razdvojenost društva već od Platona do njegova vremena. To je subjekt-objekt! Subjektivnost i objektivnost, čvrstim postalo održanje klasnog poretka! A onda tamo, u *Filozofiji povijesti*, pred kraj, on upravo govori o *tome*. Time on jasno identificira taj pojam razdvojenosti kao klasnog fenomena!

O *tome* je zapravo riječ! Naravno da sad to lijepo zvuči, ovo “suprotnost” intelektualnog i realnog svijeta, ali sad dajte, razmislimo, ili kako bismo rekli, prizemljimo to malo. Tko je nosilac intelektualne djelatnosti? Pa *filozofi, teoretičari, umjetnici, ideolozi klasnoga društva*. Pa, evo vam Aristotela, hoćete Aristotela? Ja sam u jednom rukopisu napisao malo grubo, da bi za Platona kao filozofa zapravo bilo dobro da su ga zadržali malo dulje u roblju, tamo kod Dionizija Starijeg, na Sirakuzi, a ne da ga onaj prijatelj odmah otkupi za puno novaca, nego da malo radi, među robljem, onda bi on prestao govoriti o svojim idejama negdje tamo gore, nego mu je trebalo dati malo da napravi tu cipelu... Neka napravi cipelu, e, pa da! A ima one fine amfore, onda mu donesu dobro vino, robovi mu nose, onda piju, gozba, symposion, ‘ti boga, a odakle mu to vino!? To ne pitaju!

Dakle, “suprotnost intelektualnog i realnog svijeta” — realni svijet mu je taj radni svijet — robovi, kmetovi, radnici, i Kangrga kao intelektualni proleter... Pa da, ja sam proleter. Dobro, a to Hegel još nije rekao, ali zato je *ostao filozof*, jer je prešao preko toga, ali dalje, na drugim mjestima, to ipak onda govori. Ta bi se, dakle, *postalost*, u toj *razdvojenosti*, kao *fiksna gotovost*, imala prema Hegelu, kao što vidimo, pojmiti kao neko *postajanje*, *Werden*. Pa onda kaže, produkti i produciranje, da bismo došli do svijeta, a bitak je ono što već jest, i dodaje, kao *i proizvodi u množini*, pa tu onda oponaša Fichteov identitet subjekta-objekta, gdje imamo posla s djelovanjem i djelom ujedno. Jer, *djelo je bitak*, ali je ujedno i *proces*, jer u taj bitak ulazi ono što jest ne samo kao gotov proizvod, nego i proces njegova proizvođenja.

Sada dolazi konkretiziranje Hegelova stava ovim što je rečeno. “U beskonačnosti postajanja...” — Ja vas ovdje moram upozoriti kao filozofe, za njemački izraz *Werden* upotrebljavajte *postajanje*, a ne *bivanje*. Bivanje je čista apstrakcija, a to kod nas upotrebljavaju neki, neću sad reći... Jer, *postajanje*, *Werden*, nužno je *Anderswerden*, pazite, *postajanje drugačijim*, inače nema nikakvog smisla. Pa, to je Hegel već postavio i naglasio: u *Werden* stoji *Anderswerden*. Mora postati nešto novo, bitno drugačije. Evo, to je *Werden*. Imate početak Hegelove *Logike* s onim *Sein-Nichts-Werden*, *bitak-ništa-postajanje*, pa onda ide ono što je Heidegger falsificirao — *Dasein*. A što je *Dasein*? *Konkretizirani bitak!* Proizvedeni bitak iz cijelog ovog procesa. A onda je Heidegger to uzeo *umjesto* čovjeka, da *izbjegne* pojam čovjeka. Pa, to je zapravo dobro napravio. Nacisti nikad nisu baš računali s čovjekom. A, *Dasein* je i kamen, pazite, *Dasein* je i biljka, i životinja, i čovjek. To je *concretum* jednoga bitka, a ne odnosi se samo na čovjeka. *Dasein*, *tubitak* — pa tu naši, ovi heideggerovci, fraziraju, “*tubitak*”... pa to je obična folirancija.

Dakle, “u beskonačnosti postajanja i proizvođenja...”, pazite, evo, sad imamo pojam *uma* u Hegela. Um — na to odmah treba upozoriti — nakon Kanta i naročito nakon Fichtea, shvaćen je kao *praktički-proizvodilački*; tu um više ne igra ulogu pukog podizanja svijesti na nivo samosvijesti, kao tzv. “viši nivo svijesti”, u spoznavalačkom horizontu, nego kao praktičko-proizvodilački. To već naglašava Fichte, pa onda i Schelling. Dakle, tu se Hegel drži točno toga, pa kaže: “u beskonačnosti postajanja i proizvođenja um je sjedinio ono što bijaše razdvojeno, i *apsolutno* razdvajanje smanjio u relativno razdvajanje, koje je uvjetovano...” — pazite ovo što sad kaže — “*izvornim identitetom*”. Koji je ovdje izvorni identitet Fichteov? Identitet subjekt-objekt.

Sad se Hegel vraća natrag sa svoje filozofske pozicije na fichteovsku, pa spominje *izvorni identitet*, koji je početak *mogućnosti* toga razdvajanja. A to je subjekt-objekt identitet. To je ono, naravno, što je Fichte rekao — djelovanje i djelo ujedno! Pa je to nazvao *samodjelatnošću*. Kad djelujem, znam da djelujem, pri čemu se djelatnost čovjekova — kao što smo rekli — razlikuje od životinjske, i svake druge, momentom *samodjelatnosti* koja se onda, pazite, stavlja na *početak svijeta*. Hegel će kasnije to kazati, kao samo po sebi razumljivo, to ćete u *Logici* ali

ne samo tu: *Ich, ja*, pa onda dodaje, *apsolutni negativitet*. Što to znači!? Ono *Ja*, to je taj *apsolutni negativitet*. To vam je identični subjekt-objekt koji je na početku svijeta. A u čemu je to *negativitet*? Čovjek *negira sebe* kao prirodno biće, kao prirodu izvan sebe, kao tu svoju prvu negaciju, pa onda veli, ono *nešto, Etwas*, rezultat je negacije negacije. Prema tome, čovjek, to *Ja*, koji na početku svijeta *stvora sebe i svijet u jednom te istom aktu*, mišljeno je kao *samodjelatnost*, jer tu je na djelu proizvođenje i sebe kao čovjeka i svijeta kao svoga proizvoda. *Ja* kao apsolutni negativitet znači, dakle, to. Zato onda imate u *Logici: etwas, nešto = rezultat negacije negacije*.

Ali, pazite, ako sad to *etwas* stavite na početak, onda ste skočili sami sebi u usta. Dobivate ono: *iz nečega postaje nešto*. I Hegel veli: ako nešto već jest, ne treba tek postajati. Nešto je rezultat, to je proizvod. Pazite, *nešto* je zapravo ono oko čega se Kant trudi i muči, kritizirajući metafizičare da ne pitaju *po čemu* im je predmet moguć, odakle imate taj *predmet*. To *etwas* jest predmet. I sad imate, pazite: *pojma = predmet*. Predmet je identičan s pojmom. Kad kažete predmet, imate pojam. I jedno i drugo je prethodno bilo *uspostavljeno* da bi uopće bilo! Vi bez pojma nemate predmet. To je Kantov *pronalazak*! Prema tome, imate: *identitet predmet = pojam*. Ali, pazite sad dobro, ako ostanemo samo u horizontu toga, onda smo i dalje kantovci, a ja bih sad rekao: onda smo samo filozofi. Zato Hegel dolazi do toga da to spekulativno prevlada svojim određenjem *pojma pojma*. Jer, pazite, on pita: *po čemu je taj predmet kao pojam moguć u Kanta*. Jer, nije mu dostatno da ukazuje samo na spoznavalački pojam subjekta iza toga predmeta, *predmet = pojam*, nego sad pita: po čemu su predmet i pojam mogući. Prema tome, *pojma pojma* je spekulativno pitanje i odgovor na tragu onoga *po čemu nešto jest uopće moguće*. To je prava bit predmeta i cijelog tog problema.

Prema tome, *pojma pojma* je Hegelovo spekulativno određenje, do kojeg on dolazi, premda, ako nepažljivo čitate, ako ispustite neke stvari, onda ćete dospjeti u zabludu. Pazite, Hegel ima pravo da insistira na pojmu, on će reći, ako netko hoće filozofirati bez pojma, onda mu je bolje da se ostavi toga posla. Pa to je normalno, inače je to trabunjanje, o čemu onda govorite!? Pazite, Hegel je tu došao do određenja pojma *apstrakcija*. Što je apstrakcija? Mi bismo rekli, *bespredmetnost*. Govorite o jednoj stvari, a onda govorite o nečemu desetom. Onda velimo, pa čekajte, da se vratimo, o čemu je riječ? Dakle, tražite pojam, predmet. Predmet govora! Ako se ne govori o nekom određenom predmetu, onda se zaobilazi bitno, onda ste u apstrakciji. To vam je apstrakcija, to je bespredmetno govorenje ili zaobilaženje same stvari. A to se često događa i hotimično, iz raznih razloga i interesa!

A o čemu je tu zapravo riječ u Hegela kad on govori o “potrebi i zadatku filozofije”, zbog čega sam ga ja onda — u *tom* kontekstu — negativno apostrofirao kao filozofa!? Riječ je samo o tome da tim svojim odgovorom na pitanje potrebe i zadatka filozofije Hegel zapravo smatra kako će upravo, i možda samo, filozofija razriješiti taj gordijski čvor i riješiti ni više ni manje

nego *bitne probleme te klasne strukture društva* i njegove toliko očigledne i drastične — a takve su i za samog Hegela! — unutrašnje suprotnosti. I, da ne ostane eufemistički rečeno, recimo: društvene konflikte, sukobe, koji su ta prava osnova, razlog i uzrok, pa onda i istinski povod te *razjedinjenosti, razdvajanja, odvajanja (Entzweiung)*, kako to sad naglašava i *filozofijski* imenuje Hegel.

A kad bi ta filozofija — bez obzira u kojem svom obliku, sadržaju, naporu i smislu — mogla ili bila kadra da svojim teorijskim instrumentarijem razriješi i riješi taj bitni *klasni problem*, bitan za cijelu dosadašnju *historiju* (jer, nema druge!) čovječanstva, ali dakako ne samo čovječanstva Europe, onda bi taj problem bio već odvajkada riješen, poput Platonova “ekskursa” na Siciliju. A, koliko nam je do sada poznato, on nije riješen! Čak ni u svim dosadašnjim zbiljskim revolucijama!

Hegel, dakle, *i jeste i nije* — sad ćemo njegovim dijalektičkim jezikom kazati — *odgovorio* na pitanje o *potrebi i zadatku filozofije*. Zašto? Najprije je odgovorio *filozofski*, pa mu je to bilo prekratko, a onda je došao na spekulativnu poziciju, pa je onda odgovorio na drugim mjestima onim što je — sad ja to dodajem, a vi se ne morate složiti s time — sâm identificirao, a to je ona “*razdvojenost subjektivnost-objektivnosti*”. *Ove razdvojenosti, postalosti, gotovosti*, to su *klasne pozicije* gdje jedni filozofiraju, a drugi rade. Evo, to ćemo malo grubo reći tako, a zato je i Kangrga isto tako jedan ideolog i folirant koji samo filozofira! Ali, čekajte malo, Kangrga je ipak, za razliku od Platona i Aristotela, nekada u mladosti radio kao radnik, šumski radnik, pa smo — kako se govorilo — “gradili prugu, a pruga je gradila nas”, pa sam kopao i radio fizički, i tako dalje. Prema tome, za razliku od njih, Kangrga je proleter kompletan, a ne kao naš pročelnik koji je samo filozof... Treba filozofe opet staviti na radne akcije, neka malo rade, da mogu govoriti o idejama, inače neće znati o čemu govore. A filozof Kangrga je ipak bio na tome radu pa zna što je što, i zato je proleter!

A što je zapravo taj *proletarijat*? Marx je pod “proleterom” mislio *posljednju stepenicu do čovjeka*. Ako ne postanete najprije građanin, pa onda proleter, pa onda čovjek, nego sve to preskačete, pa onda čak još idete, kao u Hrvatskoj, mimo ili ispod građanina, pa ostanete samo Hrvat, onda niste još ni građanin, a proleter niste nikad ni bili, pa kad ćete postati čovjek!? Kad ja pitam susjeda za proletera, a on veli, pa šta imate vi mene vrijeđati, nisam ja nikakav proleter za vas! Da, on, bogec, ne zna kaj to je, a *treba* biti proleter, kako veli Marx, posljednja pupčana vrpca da se odrežeš od svega toga oko sebe, da postaviš sebe na svoje vlastite noge ili glavu, pa postaneš *čovjekom*. Na sebe samoga! A za to najprije moraš postati proleter, da nisi vezan za svojega tateka, mameka, dedeka ili tajkune, da imaš sve priređeno, pa onda, je li, treba ga poslati u roblje kao ovoga Platona da malo tamo radi.

Dobro, evo, to zvuči malo grubo, ali šta možemo, kriv je — pročelnik! Hvala vam lijepa!

MILAN KANGRGA

KANT-HEGEL: “THE NEED AND TASK OF PHILOSOPHY”

Summary: In a specific way of lecturing, using discourse that bears all the characteristics of erudition, philosophical profundity and the charm of a great university, intellectual and humanistic career, the author once again examines the essence of the speculative abstract position of the philosophy of German idealism from the ground up. Light is shed on the essence of that position in this text from the problematization of Kant’s philosophy and the construction the speculative standpoint in Hegel’s early text *On Differences*. This problematization allows the author to, once again sharpen his own understanding, to radical abstract consequences, of the possibilities of the confrontation of philosophy and speculation.